

О. Ю. Сайфутдінова

кандидат філологічних наук,
асистент кафедри французької філології
Львівського національного університету імені Івана Франка

А. В. Степанов

старший викладач кафедри іноземних мов
Львівського торговельно-економічного університету

КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РИТОРИЧНОГО ЗАПИТАННЯ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню комунікативного потенціалу риторичного запитання, що реалізується в іспаномовних текстах різних жанрів. Здійснено огляд різних трактувань поняття «риторичне запитання», проаналізовано зміст риторичних запитань у зв'язку з комунікативною метою мовця. Виявлено новий прагматичний ресурс, пов'язаний із вживанням риторичного запитання, що модифікує комунікативну стратегію автора висловлювання.

Ключові слова: запитання, риторичне запитання, адресат, комунікативні очікування адресата, ілокутивна сила, комунікативна мета, прагматика.

Постановка проблеми. Розвиток комунікативної лінгвістики як окремого розділу мовознавства зумовлює щоразу більший інтерес дослідників до питань, пов'язаних з особливостями реалізації й функціонування мовних одиниць у мовленні. Опис мовленнєвих особливостей мовних одиниць є одним із найважливіших аспектів сучасної лінгвістики. Проблема комунікативно-функціональної характеристики висловлювання, окремих мовних одиниць, зокрема й риторичних запитань, розглядається щораз ширше в аспекті відносин мови та мовлення, мови й мислення, мови та об'єктивної дійсності. Особлива увага приділяється вивченню прагматичної спрямованості висловлювання, його семантичним і синтаксичним особливостям, функціонуванню основних елементів комунікації, а також комунікативним характеристикам мовної ситуації. Саме риторичні запитання містять прагматико-комунікативний потенціал, який реалізується безпосередньо в мовленні.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю всебічного вивчення та поглибленого аналізу прагматичних і комунікативних особливостей висловлювань, що включають риторичні запитання. Актуальною проблемою робить також те, що вона належить до антропоорієнтованих лінгвістичних досліджень, що дає можливість вивчення найбільш ефективної

мовної поведінки в конкретній ситуації міжособистісного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що риторичне запитання як логічний феномен у філософії та риторичі розглядали давньогрецькі й римські мислителі, у лінгвістиці вивчення цієї одиниці мовлення розпочалося в другій половині ХХ ст. Дослідження риторичних фігур як засобів підсилення виразності тексту здійснювали І.В. Арнольд [1], Н.Д. Арутюнова [2], І.Р. Гальперін [3, 4], С. Хан [5]. Прагматичні особливості риторичних запитань в іспанській мові були об'єктом вивчення таких лінгвістів, як Х. Гутьєррес-Решак [6], Л. Мартінес-Фалеро [7], Х. Вільяльба [8] та інші.

Мета статті полягає у вивченні особливостей функціонування риторичних запитань у комунікації та у виявленні їхніх прагматичних характеристик залежно від комунікативної стратегії мовця.

Виклад основного матеріалу. Існує багато підходів до визначення поняття «риторичне запитання», однак спільною для всіх дослідників є думка, що такий тип запитання не передбачає відповіді. Так, І.В. Арнольд зауважує, що риторичне запитання вживається не для того, щоб спонукати слухача повідомити нову для мовця інформацію, а для того, щоб привернути увагу, підсилити враження, підвищити емоційний тон, додати піднесеності повідомленню.

Науковець вважає: «Відповідь у ньому вже підказана, і риторичне запитання лише залучає читача/слухача до роздумів чи переживань, роблячи його більш активним, ніби змушуючи самого зробити висновок» [1, с. 167].

Основними ознаками риторичності є емоційна насиченість висловлювання та відсутність переконливої інформаційної відповіді. Тому риторичне запитання розглядається як фігура підвищеної емоційності, яка виражає ствердження у формі запитання, а також запитання, спрямоване до неодухотвореного об'єкта, до тварини, до відсутньої особи; це запитання, яке не передбачає відповіді [9, с. 174]. При цьому в академічному тлумачному словнику української мови риторичне запитання визначається як одна зі стилістичних фігур поетичної мови, яка полягає у використанні запитання, що містить у собі ствердну відповідь [10, с. 544]. На думку О.С. Ахманової, риторичне запитання полягає в наданні ствердженню або запереченню окличної форми для того, щоб привернути увагу слухача, підвищити емоційний тон [11, с. 82]. Таке трактування походить від думки Ш. Баллі про те, що риторичне запитання – це зовсім не запитання, воно «не має жодного стосунку до риторики, а є непрямым експресивним засобом, який символізує більш-менш визначену групу почуттів і використовує для цього виразність голосу» [12, с. 308].

Таким чином, комунікативне спрямування риторичних запитань є протилежним власне питальним реченням, оскільки вони не спрямовані на реалізацію пошуку інформації. Ці речення є питальними за структурою, хоча передають повідомлення подібно до розповідних речень. Риторичні запитання є ключовими фігурами мови, які беруть активну участь у побудові дискурсу, формуючи його логічно-семантичну структуру та визначаючи ступінь інтенсивності висловлювання.

Класичні риторичні запитання знайомі людству ще з античних часів. У промовах Цицерона риторичність відображено якнайкраще: *¿Hasta cuándo, Catilina, abusarás de nuestra paciencia? ¿Cuánto tiempo hemos de ser todavía juguete de tu furor? ¿Dónde se detendrán los arrebatos de tu desenfrenado atrevimiento?* [13].

С. Хан стверджує, що риторичне запитання виражає «ілокутивну силу категоричного твердження про протилежну полярність того, про що очевидно запитують» [5]. Тобто риторичне запитання в стверджувальній формі має ілоку-

тивну силу заперечного твердження, а риторичне заперечне запитання має ілокутивну силу стверджувального висловлювання, наприклад:

(1) *¿Te he dicho que montar el negocio será fácil?*

(2) *¿No te he dicho que montar el negocio será fácil?*

Риторичне розуміння цих запитань передбачає такий зміст: «Я не казав тобі, що створити бізнес буде легко» (1); «Я казав тобі, що створити бізнес буде легко» (2).

Риторичні запитання є схожими за формою до питань, поставлених із метою підтвердження, однак вони суттєво відрізняються: у запитаннях-підтвердженнях представлена думка або пропозиція, що є актуальною для мовця. Останній хоче підтвердити або перевірити, чи є правдивими його припущення. Комунікативна мета риторичних запитань є протилежною: вони представляють пропозиції, які є бажаними для слухача. Представлена думка чи пропозиція проходить як передумова в інформаційному сприйнятті мовця [5]. Наприклад, у наведеному далі заперечному за формою запитанні мовець знає, що Педро приходить на вечерю, проте очікує підтвердження цього факту від адресата, який, мабуть, має більше інформації із цього приводу: *¿No viene Pedro a cenar con nosotros?*

Наведене запитання буде вдало вжитим як риторичне в ситуації, коли мовець упевнений або попереджений про те, що Педро приїде на вечерю, однак бажає зробити цей факт актуальним для слухача. Тому, за словами Х. Гутьєрреса-Решака, якщо запитання є риторичним, то давати відповідь на нього немає сенсу [6, с. 141]. Однак реакція мовця не завжди є однозначною. Саме непередбачуваність висловлювання учасників комунікативного акту в реальних мовленнєвих ситуаціях припускає можливість відповіді на риторичні запитання.

Метою риторичних запитань, на нашу думку, є створення ефекту напруження, оскільки ці мовні фігури зберігають зовнішні риси справжнього запитання, а тому викликають ті ж емоції та комунікативні очікування. Вважаємо, що саме ці емоції здатні змінити реальність слухача, що функціонально наближає риторичні запитання до засобів мовної гри, яка здатна «створити й змінювати реальність» [14, с. 29].

Сфера застосування риторичних запитань є широкою. Такі прийоми використовуються авторами для надання більшого емоційного забарвлення тому чи іншому вислову, а тому

трапляються в різних функціональних стилях мовлення: у художній літературі (в епосі, ліриці й драмі), у публіцистиці, в ораторських виступах, у релігійних проповідях, у рекламних текстах, у побутовому діалозі тощо.

У героїчному епосі іспанського народу «Пісня про мого Сіда» запитання до інфантів-негідників не одержує відповіді та є риторичним, оскільки передає емоційне звертання, докір, образу та має власне ліричний характер, наприклад: “Cuando las non queriedes, ya canes traidores, / ¿por qué las sacávades de Valencia, sus honores? / ¿A qué las firiestes a cinchas e a espolones?” [15]. В іспанських романсах кінця XV ст. трапляється чимало запитань-докорів, схожих на ті, які знаходимо в «Пісні про мого Сіда», наприклад:

– ¡Hija infame! – ruge el conde.

¿Qué haces con este señor?

¿Dónde has dejado mi honor?

¿Dónde?, ¿dónde?, ¿dónde?, ¿dónde?
(El romance del Conde de Sisebuto) [16].

Однак поширеними є ситуації, коли з'ясування того, чи є запитання риторичним, залежить від того, чи відповідь на нього адресат, наприклад:

¿Mataré yo a Gerineldo,

al que cual hijo he querido?

Si yo mataré la infanta,

¿mi reino tengo perdido! (Romance de Gerineldo) [16].

Безперечно, риторичним є запитання, яке залишилося без відповіді, якщо його автор не дав адресатові можливість відреагувати, наприклад:

Ellos en aquesto estando su marido hélo aquí:

– ¿Qué hacéis mala traidora?

¡Hoy habedes de morir! (La bella mal maridada) [16].

Для реалізації риторичного запитання визначальною є ситуація: як тільки комунікант дає відповідь на запитання, зникає його риторичність, яка досі здавалася очевидною, наприклад:

– ¿De quién es ese caballo
que en mi cuadra siento yo?

– Ese es tuyo, dueño mío,

mi padre te lo mandó,

pa' que vayas a cazar

a los montes de León. (La esposa infiel) [16].

Відповідь на складне запитання в цитованому тексті означає не лише подолання вербальної агресії, а й можливість зберегти життя. Складається враження, ніби через такі «пере-

моги» романс навчає нас протистояти ворогу вербально.

У сучасному романі в одному з діалогів, який відображає щоденну комунікацію, натрапляємо на риторичне запитання, метою якого є передання власне обурення чи образу адресата, наприклад:

Ocurrió que el camarero <...> al pasar junto a Manolo tropezó y volcó la taza de café sobre su traje nuevo. <...>

¡Animal! ¿Es que no guipas? [17, с. 32].

Жертві вербальної агресії, висловленої таким чином, як правило, украй важко відповісти на запитання-образу та знайти собі виправдання, наприклад: ¡Imbécil!, ¿dónde tienes la cabeza? [17, с. 10].

Емоційність мовця паралізує адресата, як і логіка запитання, наприклад: ¡Eh, usted, ¿no mira por dónde anda?! [17, с. 61].

Адресат вважає принизливим відповідати прямо на таке запитання, а на формулювання оригінальної відповіді потрібні сили й час, яких він не має.

Однак, як ми вже зазначали, у реальних мовленнєвих ситуаціях трапляється й таке, що риторичні запитання одержують відповіді. Можливість таких відповідей створює латентний прагматичний ресурс, який працює лише за певних обставин. Він полягає в тому, що неочікувана, як правило, відповідь на риторичне запитання здатна цілком змінити напрям комунікації.

Зауважимо, що ймовірність того, що один із комунікантів відповідь на риторичне запитання, є досить високою та пояснюється двома природними особливостями такого запитання. По-перше, «риторичність» або «справжність» поставленого в діалозі запитання майже завжди є ситуативною; наприклад, ось запитання, яке перестає бути риторичним, щойно одержує відповідь: “¿Qué porquería has hecho! ¿Quién lo va a limpiar?” – (“¿Yo mismo lo voy a limpiar?”). По-друге, відповідь на вочевидь риторичне запитання характерна для сміливих і войовничо налаштованих комунікантів, адже дає можливість реваншу, наприклад: “¿Qué has dicho? – Pichulita he dicho” [18, с. 15].

Отже, попри те, що риторичне запитання традиційно символізує переконання, безапелятивність, приреченість чи перемогу, вербальну агресію тощо та є тим «поставленим руба питанням», яке заганає супротивника до глухого кута, воно використовується також як захисний щит,

як зачіпка, тримаючись за яку, комунікант може «перезавантажити» весь діалог.

Цікаво, що в діалогічному мовленні часто трапляються ситуації, коли слухачі іноді відповідають на риторичне запитання, проте саме запитання зберігає ознаки риторичності. Таким чином, виникає необхідність знайти критерії розрізнення власне запитань і риторичних запитань, на які співрозмовник дає відповідь. Наприклад, у Євангелії від Луки господар виноградника питає винаря про фігове дерево: “¿Para qué inutiliza la tierra?”, – та отримує таку відповідь: “Señor, déjala todavía este año, hasta que yo cave alrededor de ella, y la abone. Y si diere fruto, bien; y si no, la cortarás después” (Lucas 13: 8-9) [19].

За своєю сутністю наведена репліка не є відповіддю на запитання господаря, проте якщо його розглядати як риторичне, що є еквівалентним за змістом наказу «зрубай, щоб дерево не займало більше землю», тоді прохання виноградаря є цілком зрозумілою реакцією на такий наказ. У цьому випадку саме відповідь співрозмовника допомагає визначити, чи є питання риторичним, оскільки адресат відповідає не на саме питання, а на те, що в ньому малося на увазі [20].

Отже, необхідно розрізняти різні типи відповідей, які даються співрозмовниками автору запитання. Відповідь на власне запитання, як правило, містить у собі ту інформацію, для з'ясування якої це питання й було поставлене, тоді як відповідь на риторичне запитання є лише відгуком аудиторії на те, що насправді мав на увазі мовець, тобто на його твердження, наказ тощо, виражені у формі риторичного запитання.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на відміну від «справжніх» запитань, головна мета риторичних запитань полягає в повідомленні інформації або в приверненні уваги до неї. Сутність риторичних запитань полягає в тому, що за їх допомогою автор чи мовець щось зазначає, підкреслює або на чомусь наголошує.

Відповідь на риторичне запитання також можлива. Ми вважаємо її додатковим прагматичним ресурсом, здатним змінити комунікативну стратегію одного чи декількох комунікантів. Зазначений ресурс працює лише в діалогічних текстах, саме завдяки яким його вдалося виявити. Монологічні тексти (наприклад, офіційні промови) не допускають відповіді на риторичні запитання. Традиційне сприйняття риторичного запитання пояснює попередню відсутність

наукового інтересу до можливих відповідей на нього. Глобалізаційні процеси з контамінацією мовних культур, демократизація мовлення, розширення мовленнєвих норм, прискорення комунікації та зростання частоти комунікативних девіацій здатні модифікувати мовно-комунікативні процеси.

Подальші наукові дослідження повинні ґрунтуватися зазначеної динаміки та характеризувати функціонування окремих елементів комунікативного кодексу.

Список використаної літератури:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. М.: Просвещение, 1981. 295 с.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. М.: Наука, 1976. 383 с.
3. Гальперин И.П. Очерки по стилистике английского языка. М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1958. 462 с.
4. Гальперин И.П. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981. 140 с.
5. Han C.H. Interpreting interrogatives as rhetorical questions. *Lingua* (Institute for Research in Cognitive Science, University of Pennsylvania). 2002. № 112. P. 201–229. URL: <https://www.sfu.ca/~chunghye/papers/lingua112-3-2.pdf>.
6. Gutiérrez-Rexach J. Rhetorical Questions, Relevance and Scales. *International Journal Revista Alicantina de Estudios Ingleses*. 1998. Vol. 11. P. 139–156.
7. Martínez-Falero L. La retórica en el siglo XX. *Hacia una Retórica General. Cuadernos de Filología Hispánica*. 2002. Vol. 20. P. 229–253. URL: <http://revistas.ucm.es/index.php/DICE/article/viewFile/DICE0202110229A/12344>.
8. Villalba X. An Exceptional exclamative sentence type in Romance. *Lingua* (Universitat Autònoma de Barcelona). 2003. № 113. P. 713–745. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.503.7320&rep=rep1&type=pdf>.
9. Москвин В.П. Выразительные средства современной русской речи: терминологический словарь-справочник. М.: Едиториал УРСС, 2004. 248 с.
10. Риторичний. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1977. Т. 8. С. 544. URL: <http://sum.in.ua/s/rytorychnyj>.
11. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966. 608 с.
12. Балли Ш. Французская стилистика / пер. с франц. К.А. Долинина. 2-е изд., стереотип. М.: Едиториал УРСС, 2001. 392 с.

13. Cicerón. Catilinarías (I). URL: <http://olmo.pntic.mec.es/jrivero/textos.pdf/catilinar.pdf>.
14. Молодоженя О.Ю. Генетичні і стратегічні типи мовної гри (на матеріалі іспаномовного художнього і мас-медійного дискурсів): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05. К., 2014. 214 с.
15. El Cantar del Mío Cid. URL: <http://www.caminodelcid.org/cid-historia-leyenda/cantar-mio-cid/aspectos-literarios/>.
16. El romancero Español. Romances y canciones. URL: <http://amediavoz.com/romancero.htm>.
17. Marsé J. Últimas tardes con Teresa. URL: <https://www.rulit.me/books/ultimas-tardes-con-teresa-read-99429-10.html>.
18. Vargas Llosa M. Los cachorros. Madrid: Santillana USA Pub Co Inc, 1995. 151 p.
19. La Biblia. Evangelio de Lucas. URL: <https://www.bibleonline.ru/bible/spa/42/13/#8,9>.
20. Бикман Дж., Келлоу Дж. Не искажая Слова Божия. URL: <http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%91/bikman-dzhon/ne-iskazhaya-slova-bozhiya/19>.
-

Сайфутдинова Е. Ю., Степанов А. В. Коммуникативный потенциал риторического вопроса в испанском языке

Статья посвящена исследованию коммуникативного потенциала риторического вопроса, который реализуется в испаноязычных текстах разных жанров. Осуществлен обзор различных трактовок понятия «риторический вопрос», проанализирован смысл риторических вопросов в связи с коммуникативной целью говорящего. Обнаружен новый прагматичный ресурс, связанный с употреблением риторического вопроса, который изменяет коммуникативную стратегию автора высказывания.

Ключевые слова: *вопрос, риторический вопрос, адресат, коммуникативные ожидания адресата, иллокутивная сила, коммуникативная цель, прагматика.*

Saifutdinova O., Stepanov A. Communicative potential of rhetorical questions in Spanish

The article is devoted to the research of the communicative potential of rhetorical questions, found in Spanish texts of various genres. Different interpretations of the concept of "rhetorical question" are examined; the content of rhetorical questions is analysed in connection with the communicative purpose of the speaker. A new pragmatic resource is revealed related to the use of rhetorical questions leading to modifications in the communicative strategy of the author.

Key words: *question, rhetorical question, addressee, communicative expectations of the addressee, illocutive force, communicative purpose, pragmatics.*